

2013 szeptember Ról-ról

Csengery Kristóf: Callasi utakon – más léptekkel (Vincenzo Bellini: Norma. Cecilia Bartoli, Sumi Jo, John Osborn, Michele Pertusi, Orchestra La Scintilla, vezényel Giovanni Antonini. Decca, 2013.)

Ha valaki megkérdezné, hány olyan zenetörténeti jelentőségű művet tudok megnevezni, mely címével nyomott hagyott Budapest és környéke térképén, hamarjában kettőt említenék. Az első Haydn *A teremtés* című oratóriuma volna: e mű egykori budai sikerének és szerzője ittjártának állít emléket a XII. kerületi Alkotás utca. 1800. március 8-án József nádor 24. születésnapjának tiszteletére adták elő az oratóriumot a Várban a szerző vezényletével. A második a *Norma*: 1840-ben a Svábhegy legmagasabb pontján, a Nemzeti Színház színészeinek kedvelt kirándulóhelyén énekelte el egy öreg bükk alatt a reformkor nagy drámai koloratúrszopránja, Schodelné Klein Rozália (1811–1854) Bellini *tragedia lyricájából* a címszereplő I. felvonásbeli áriáját, a *Casta divát* – ennek emlékére változtatták a fa nevét Viharbükkről Normafára. *A teremtés* ma is rendszeresen megszólal Budapest koncerttermeiben, sőt immár egy újabb keletű szokás is fűződik hozzá: egy ideje a Művészetek Palotájában minden január 1-jén előadják a művet, ezzel jelölve meg az új naptári esztendő kezdetét. Ami a Normát illeti, az opera szórványosan jelen volt az elmúlt évtizedek budapesti programján, akadtak rendezői Mikó Andrástól Szikora Jánosig, karmesterei Lamberto Gardellitől Rico Saccaniig – de a mű kedveltsége, a közönség értékrendjében betöltött szerepe messze elmarad a XIX–XX. századi repertoár Verdi vagy Puccini nevével fémjelzett remekeitől.

Oka ennek részben az is, hogy a *Normához* speciális előadógárda kell: olyan énekesek, akik hangi adottságaikkal és technikai képzettségükkel megfelelnek a Rossini–Donizetti–Bellini-triumvirátus neve által fémjelzett *bel canto* opera követelményeinek. Ez a felkészültség a XIX. század elején még némelyekben megvolt, bár átlagosnak akkor sem volt nevezhető, és a címszerepre már az idő tájt is csak a korszak legnagyobbjai vállalkoztak: Normát a bemutatón (La Scala, Milano, 1831. december 26.) nem kisebb énekesnő alakította, mint a legendás Giuditta Pasta. Aztán új stílusok jöttek, például a Wagneré (aki egyébként csodálta a *Normát*), változtak a követelmények, és a *bel canto* repertoár kiment a divatból – vele együtt pedig eltűntek azok a különleges adottságú és iskolázottságú énekesek is, akik

alkalmasak voltak a karcsú, de jelentős vivőerejű hangot követelő, erősen díszített, virtuózan mozgékony szólamok előadására. Így is maradt mindez a XX. század közepéig. Akkor feltűnt Maria Callas, és az ő színre lépése megváltoztatta az operarepertoárt: a rendkívüli kvalitású drámai szoprán visszahozta a közönség tudatába a bel canto operákat, köztük a *Normát* is, mely egész pályafutásának egyik legemlékezetesebb szerepévé vált: két stúdiófelvétele, melyeket 1954-ben, illetve 1960-ban, az általa meghatottan emlegetett nagy mester, Tullio Serafin vezényletével készített a műről, mindmáig etalon.

Callas sikere megnyitotta az utat az új Normák előtt. A mű ezután sem versenyezhetett a *Traviatával* vagy a *Toscával*, de már akadtak jelentős címszereplői: Joan Sutherland, Montserrat Caballé, Beverly Sills, Renata Scotta, Katia Ricciarelli, Gwyneth Jones, majd – s ezzel már a jelenhez érünk – az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb bel canto sztárja, a szlovák-magyar Edita Gruberova. Most egy újabb nagyság készített CD-felvételt Bellini operájáról: *Cecilia Bartoli*. Az ő lemeze két szempontból is különleges. Az első: a *Normát* eddig drámai szopránok, koloratúrszopránok énekelték, nem pedig mezzók (a felsoroltak között egy mezzo sem akad). Márpedig Bartoli „hivatalosan” mezzoszoprán. Igaz, szokatlanul nagy hangterjedelmére tekintettel a lexikonok oda szokták írni a nevéhez: „mezzoszoprán, szoprán”. Hát most valóban olyan szerepet választott magának, mely mindmáig inkább volt szopránok, mint mezzók vadászterülete. A másik különlegesség: a felvételen az *Orchestra La Scintillat* (a Zürichi Opera régi hangszeres együttesét) a Bartolival régóta együttműködő *Giovanni Antonini*, a Giardino Armonico alapítója és vezetője vezényli. Vagyis ez egy annak rendje-módja szerinti historikus Norma, kópihangszerekkel a zenekarban. Kétszeres értelemben is más tehát a hangzás: a címszereplő orgánuma dúsabb-sötétebb a szokottnál, a zenekar pedig a historikus együttesek vibrátómentes, sprőd vonós tónusát és áttetsző faktúráját nyújtja.

1831-es keletkezési évszámával a *Norma* Bellini legérettebb operái közé tartozik: követi a *Rómeó és Júliát* (*I Capuleti e i Montecchi*, 1830) és *Az alvajárót* (*La Sonnambula*, 1831), és megelőzi az életmű két utolsó darabját, a *Beatrice di Tendát* (1833) és a *Puritánokat* (*I puritani*, 1835). A téma, mint az operairodalomban oly sokszor, a történelmet kombinálja a szerelemmel, s az alapkonfliktus lényege, hogy az egyik szerelmes a leigázott, a másik a leigázó néphez tartozik (l. később: *Aida*). A cselekmény szinte képletszerűen tömör és egyszerű. Galliában vagyunk, a rómaiak hódítása idején. A gallok harcba indulnak a rómaiak ellen. Norma, a papnő titokban szerelmi kapcsolatban áll Pollione római prokonzullal – gyermekei apja is ő. A prokonzul azonban már egy másik gall lányt szeret: Adalgisát. Norma megtudja Adalgisától, hogy vetélytársak: előbb haragra gerjed, gyermekei megölését tervezi, majd erről lemondva felajánlja a gallok fogságába került Pollionénak, hogy ha lemond Adalgisáról, megmenti az életét. Pollione ezt elutasítja, válaszul Norma máglyára küldi Pollionét, de önmagát is halálra ítéli, mert elárulta népét. Szerelmével együtt veti magát a tűzbe.

Cecilia Bartoli már készített néhány olyan lemezt, melynek felvételét nagyobb stáb kutatómunkája és kottaközreadó tevékenysége kísérte. Ez alkalommal is így történt: a *Norma* CD-je, a mű világelső historikus felvétele a mű új kritikai kiadásán (*Maurizio Biondi* és *Riccardo Minasi* munkáján) alapul. Bartoli és az útját egyengetők igyekeztek mindenben visszatérni azokhoz az ideálokhoz, melyekről úgy vélik, Bellini elképzeléseit tükrözik. Visszatértek a szerzői kézirat eredeti tempóihoz, hangnemeihez, dinamikai arányaihoz, frazeálási jeleihez, megszüntették (ahogy szakmai szlengben mondják: *kinyitották*) a korábban szokásos húzásokat, Bellini korabeli hangszereseket választottak, és leszállították a normál *a-t* 430 Hz-re. Ami a stílusértelmezést illeti, nem a történeti *következmények*, hanem a történeti *előzmények* felől igyekeztek értelmezni a mű hangzását, gesztusvilágát. A hallgató számára ennek az újraértelmezésnek talán a „leglátványosabb” (azaz

leginkább hallható) hozadéka a szólamok kiosztása a hangfajok között. A (mint a Bartoli-CD-k esetében mindig, ezúttal is rendkívül tartalmas) lemezkísérő *booklet* egyik írásában az énekesnő maga értekezik arról, hogy a Norma címszerepének szólama sok mindennel (hangterjedelmével, jellegével) árulkodik arról, hogy szerzője ezt a szólamot szánta a mai szóhasználattal mezzoszopránnak nevezett hangfaj számára (akkoriban még nem használták ezt a terminus technicust), és Adalgisát írta szopránra. Ezt bizonyítja az is, hogy a XIX. század első felében kik voltak a Normák és Adalgisák. Ezzel szemben a hatásközpontú XX. századi előadási szokások éppen ezzel ellentétes gyakorlatot honosítottak meg: Normát jó hatvan esztendő óta szoprán, Adalgisát mezzoszoprán énekli. Bartoli most egy forradalmi újítással visszatér a partitúrából kiolvasni vélt eredeti szándékokhoz: ő, a mezzoszoprán énekli Normát, és dél-korai koloratúrszoprán kolléganője, *Sumi Jo* kapta Adalgisa szerepét. Ezzel a lemez készítőinek hite szerint helyreáll a szólamok eredeti szerzői szándékot tükröző karaktere.

Mit jelent ez a gyakorlatban, magyarul: mit hallunk? Callas korában a Normák világosabb tónussal, szárnyalóan drámai hangon énekeltek, az Adalgisák sötétebben, fojtottabb hangon. Bartoli és Giovanni Antonini felvételén éppen fordítva: a nagyobb élettapasztalattal rendelkező Norma, a papnő és kétgyermekes anya dúsabb, sötétebb tónussal szólal meg, a nála fiatalabb, líraibb alkatú Adalgisa világosabb színekkel, ártatlanabbul, s ezzel visszakapja a jelleméhez illő zenei karakterisztikumokat. Callas egy másik hagyományt is kialakított: a Norma drámájának sorstragédiaszerű olvasatát és a címszereplő jellemének-alkatának görög drámahőshöz illőn nemes tartású („szoborszerű”) értelmezését. Ez a magatartásforma illett a görög-amerikai Callas származásához és vonzódásaihoz – ő igazi tragika volt, aki könnyedebb szerepeket lényegében nem énekelt: neki kétségkívül „jól állt” az antik görög drámahősnő gesztusrendszere, olyankor is, mikor nem antik görög drámában alkalmazta. Bartoli azonban itáliai: az ő lényének kulcsfogalma nem a méltóság és a tartás (bár kétségkívül e kettő is érvényesül alakításaiban), hanem az energia és a szenvedély. Míg Callas megrendítő alakításában van valami nemes és szoborszerű, Bartoli egy földön járó, gyarló embert jelenít meg: valakit, aki gyűlöl és szeret. Elmondhatjuk tehát, hogy a Normával Bartoli callasi utakon jár, hiszen egy korábbi nagy énekesnő legendás szerepét vette át – de másként lépdel, mint elődje tette.

És a többiek? Sumi Jo nem véletlenül világsztár, akárcsak Bartoli: teljes jogú és méltó partnerként működik kolléganője mellett. Alakításában Adalgisa tiszta, sugárzóan nemes személyiség – a dél-koreai szoprán kvalitásos orgánium birtokosa, aki kiváló technikával, alapvetően lírai hangütéssel jeleníti meg a tántoríthatatlan etikájú, akaratlan riválist. Az *alakítás* kifejezést használtam, ami CD-ről lévén szó, talán túlzásnak tűnhet, de mégsem az: ennek a felvételnek egyik nagy erőssége, hogy a hangj teljesítmények szuggesztíven elénk rajzolják a hús-vér figurákat. Ez történik *John Osborn* esetében is, aki Pollione prokonzult énekli, a bel canto tenorok heroikus tartást és hajlékonyságot egyesítő hangján, kiváló technikával. Oroveso főpap, Norma apja *Michele Pertusi* súlyos, sötét basszusán szoborszerű, de teljes hitelű figura. Norma bizalmasát, Clotildét *Liliana Nikiteanu*, Flavio centuriót *Reinaldo Macias* énekli – mindketten magas színvonalon illeszkednek az elsőrangú szereposztásba. Giovanni Antonini keze alatt az Orchestra La Scintilla figyelemre méltó hangzásigénnyel játszik, a zenekari dallamok áradó legatókkal és sodró ritmussal fogalmazódnak meg, jelentősen hozzájárulva a felvétel élő színpadi előadást megszégyenítően magas hőfokú drámaiságához.

Vincenzo Bellini: Norma. Cecilia Bartoli, Sumi Jo, John Osborn, Michele Pertusi, Orchestra La Scintilla, vezényel Giovanni Antonini. Decca, 2013, (2 CD).

Tetszik Az ismerőseid közül te lehetsz az első, akinek ez tetszik.

Kapcsolódó írások:

1. **Csengery Kristóf: Herélt nő Pesten (Sacrificium. Cecilia Bartoli és az Il Giardino Armonico koncertje, vezényelt Giovanni Antonini. Művészetek Palotája, 2011. október 11.)** Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni. – Régi...
2. **Fáy Miklós: Callas árnyéka (Bellini: Norma. Edita Gruberova, Staatsphilharmonie Rheinland-Pfalz, vezényel Friedrich Haider. Nightingale, 2005.)** Hosszú, hosszú árnyék, ma sem szabadulni tőle. Ma (tegnap) az...
3. **Csengery Kristóf: Szerepjátékok (Mission. CD. Válogatás Agostino Steffani műveiből, előadja Cecilia Bartoli, kíséri az I Barocchisti, vezényel Diego Fasolis. Decca, 2012.)** Lexikonok, Ki kicsodák, ha énekesről írnak, rendszerint akkurátusan körülhatárolják a...
4. **Csengery Kristóf: Északi fény (Jean Sibelius: Szimfóniák és szimfonikus költemények. Erato, 4 CD, 2012. City of Birmingham Symphony Orchestra, vezényel Sakari Oramo.)** Budapesti koncertterekben nincs hagyománya az északi repertoár ápolásának. Olykor elhangzik...
5. **Csengery Kristóf: Kétféle Brahms (Brahms: Német requiem. A Forradalom és Romantika Zenekara, Monteverdi Kórus, Charlotte Margiono, Rodney Gilfry, vezényel John Eliot Gardiner. Decca – The Originals; Brahms: Szerelmi dalkeringők, Új szerelmi dalkeringők, Három kvartett. Edith Mathis, Brigitte Fassbaender, Peter Schreier, Dietrich Fischer-Dieskau, zongorán közreműködik Karl Engel és Wolfgang Sawallisch. Deutsche Grammophon – The Originals.)** A közelmúltban nagyjából egyszerre jelent meg két régi felvétel új...

Cimkék: Csengery Kristóf